

Vakıflar Dergisi

Yıl: Haziran 2021 • Sayı: 55

Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları

VAKIFLAR DERGİSİ

Yıl: Haziran 2021 - Sayı: 55 - Hakemli Dergidir. Haziran ve Aralık olmak üzere yılda iki kez yayınlanır

Sertifika No: 16651

ISSN: 1011-7474

e-ISSN: 2564-6796

Vakıflar Dergisi TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı ve EBSCO veritabanı tarafından taranmaktadır.

Sahibi

Vakıflar Genel Müdürlüğü Adına
Burhan Ersoy

Yayın Koordinatörü

Rifat Türker

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Mevlüt Çam

Yayın Yönetmeni

Mehmet Kurtoğlu

Teknik Editör

Hasan Demirtaş

Yayın ve Editör Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Halit Çal	Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin Çınar	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Metin İzeti	Tetova Devlet Üniversitesi
Prof. Dr. Yılmaz Kurt	Ankara Üniversitesi (Emekli)
Prof. Dr. Kayhan Orbay	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice Oruç	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Öz	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Miyase Koyuncu Kaya	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Dr. Murat Yılmaz	Cumhurbaşkanlığı Sosyal Politikalar Kurulu

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Muhamed M. Arnaaod	The World Islamic Sciences and Education University /Ürdün
Prof. Dr. Fahameddin Başar	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Bulut	İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Murat Çizakça	KTO Karatay Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Géza Dávid	Institute of Oriental Studies / Macaristan
Prof. Dr. Abdülkadir Dündar	Ankara Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Akif Erdoğan	Ege Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Seyfettin Erşahin	Ankara Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Süreyya Faroqhi	Bilgi Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Khalifa Hammache	Emir Abdelkader University / Cezayir
Prof. Dr. Mefail Hızlı	Uludağ Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Adnan Kadric	University of Sarajevo / Bosna Hersek
Prof. Dr. Mustafa Kara	Uludağ Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Ziya Kazıcı	Marmara Üniversitesi (Emekli) / Türkiye
Prof. Dr. Bilal Kemikli	Uludağ Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Zekeriya Kurşun	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Heath W. Lowry	Bahçeşehir Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. İbrahim Numan	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak	TOBB Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. İlber Ortaylı	MEF Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Suphi Saatçi	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Haşim Şahin	Sakarya Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Hüsrev Subaşı	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Ali Ünal	Pamukkale Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Eugenia Kermeli Ünal	Hacettepe Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Bahaeddin Yediyıldız	Hacettepe Üniversitesi (Emekli) / Türkiye
Prof. Dr. Musa Yıldız	Gazi Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Ali Yılmaz	Uşak Üniversitesi / Türkiye
Dr. Mevludi Arslan	Hırvatistan Meşihati Başkan Yardımcısı / Hırvatistan
Dr. Nazif Öztürk	Vakıflar Genel Müdürlüğü (Emekli) / Türkiye
Dr. Vedat Şahiti	Kosova Baş Müftülüğü / Kosova

Dergimize gönderilen yazılar, önce yayın kurulunca incelenir ve uygun bulunanlar, değerlendirilmek üzere alanında çalışması ile tanınmış iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır. Dergide çıkan yazılar kaynak gösterilerek iktibas edilebilir. Yayınlanan yazı, belge ve fotoğrafların her türlü hukuki mesuliyeti yazarına aittir.

Yazışma Adresi

T.C.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı

Atatürk Bulvarı No.:10 06050 Ulus / Ankara / Türkiye

Tel: (0312) 509 60 00 - Faks: (0312) 324 47 22

e-posta: vakiflardergisi@vgm.gov.tr web: www.vgm.gov.tr - https://dergipark.org.tr/tr/pub/vakiflar

TAKDİM

Vakıflar Genel Müdürlüğümüz dünyadaki gelir eşitsizliğini, adaletsizliği, merhametsizliği görerek bu yılki vakıflar haftası konusunu “şefkat ve merhamet” teması olarak belirlemiş ve kutlamıştır. Varoluş mantalitesini adalet, şefkat, merhamet gibi ilkeleri üzerine inşa eden İslam medeniyetinde vakıflar bu anlayışın nirengi noktası, temel taşıdır. Şefkat ve merhamet teması üzerine kutladığımız vakıflar haftasında; yalnızca vakfın bu boyutu üzerinde durulmamış aynı zamanda dünyadaki adaletsizlik ve merhametsizliğin çaresinin vakıf ruhuyla yeniden bulunacağına işaret edilmiştir.

Adalet insanlar arasında düzeni sağlarken, merhamet ve şefkat toplumun yardımlaşma, birbirine hayır ve güzellikte bulunma duygusunu geliştirmiştir. Adaleti mülkün temeli gören İslam medeniyeti, şefkat ve merhametle toplumsal dayanışmayı sağlamış, özellikle vakıf kurumuyla hayır, hasenat, güzellik, merhamet ve şefkat gibi güzel hasletlerin yayılmasını sağlamıştır. Adalet ve merhamet Allah’ın sıfatlarından olduğundan dolayı Müslüman için bunların manevi anlamı ve önemi vardır. Peygamberimiz “hayırda yarışınız” ve “birbirinize ihsanda bulununuz” tavsiyesinde bulunmuştur. Gerçekte sırf Allah rızasını kazanmak için hayır ve hasenat duygusuyla kurulan vakıflar; şefkat ve merhametin, iyilik ve güzelliğin, cömertlik ve paylaşımın vücut bulduğu yerler olmuştur.

UNESCO tarafından bu yıl Ahi Evran, Hacı Bektaş-ı Veli ve Yunus Emre yılı ilan edilmiştir. Gerek Hacı Bektaş-ı Veli gerek Yunus Emre ve gerekse Ahi Evran bu toprakların ruh mimarları, Anadolu’yu mayalandıran büyük şahsiyetlerdir. Bunların şahsiyetlerin genç nesil tarafından bilinip, öğretilerinin özümsemekle okunması oldukça önemlidir. Zira bir medeniyet tasavvurundan bahsedilecekse bu ve bunlar gibi büyük şahsiyetlerden yola çıkılarak ancak bir medeniyet inşa edilebilir. Genel Müdürlüğümüz ilan edilen Ahi Evran, Hacı Bektaş-ı Veli ve Yunus Emre yılı etkinliği olarak daha önce ilk baskısını yayınladığı “Hacı Bektaş Veli Dergâhı Ziyaretçi Defteri” kitabının ikinci baskısını yapmıştır. Ayrıca Sezai Karakoç’un “Yunus Emre” kitabı ile Abdülbâki Gölpinarlı’nın “Yunus Emre” kitabının dağıtımını yaparak adı geçen büyük şahsiyetlerimizin anısının yaşamasına katkı sunmayı hedeflemektedir.

Her gün biraz daha kaliteli yayınlarıyla dikkat çeken Genel Müdürlüğümüzün önemli hizmetlerinden biri de Vakıflar Dergisi’dir. İki özel sayı hariç, 55. sayıya ulaştığımız Vakıflar Dergisi hep daha güzeli ve iyiyi yakalamak için yayın çizgisinden ödün vermeden yoluna devam etmektedir. Dergimize gösterilen ilginin son yıllarda daha da arttığını yayınlanmak üzere gönderilen makalelerden anlamak mümkündür. Vakıflar Dergisi’nin bu sayısında Yayın Kurulu’nda değişiklik yapılmıştır. Daha önce Yayın Kurulu üyesi olan ve 2021 yılı itibarıyla ayrılmış olan Prof. Dr. Mehmet Bulut ve Prof. Dr. Ali Yılmaz’a dergimize verdikleri katkıdan dolayı teşekkür ederiz. Bu sayımızla birlikte Prof. Dr. Hatice Oruç, Prof. Dr. Halit Çal, Prof. Dr. Metin İzeti ve Prof. Dr. Kayhan Orbay hocalarımız Yayın Kurulu üyesi olarak katılmışlardır; her biri alanında önemli bir yere sahip olan hocalarımıza başarılar dileriz. Yayın Kurulumuza, kıymetli makaleleriyle dergimize katkı sunan yazarlarımıza, makale inceleme süreçlerinde yer alan akademisyenlere ve derginin çıkmasında emeği geçenlere teşekkür ederiz. Yeni sayılarda buluşmak dileğiyle.

Burhan ERSOY
Vakıflar Genel Müdürü

ÖNSÖZ

Kıymetli Okuyucularımız,

Vakıflar Dergisi'nin 55. Sayısı, 2021 yılının ilk sayısı olarak okuyucularımızla buluşuyor. Dergimizin tanıtım sayfasında görüleceği üzere 2021 yılı itibariyle Vakıflar Dergisi'nin Yayın Kurulu'nda bir bayrak değişikliğine gidilmiştir. Prof. Dr. Ali Yılmaz ve Prof. Dr. Mehmet Bulut Yayın Kurulu'ndan ayrılmış; Prof. Dr. Halit Çal, Prof. Dr. Hatice Oruç, Prof. Dr. Kayhan Orbay ve Prof. Dr. Metin İzeti Yayın Kurulu üyesi olmuşlardır. Yayın Kurulu'ndan ayrılan üyelerimize bugüne kadarki özverili katkılarından dolayı teşekkür ederken yeni üyelerimize de başarılar dileriz.

Vakıflar Dergisi'nin bu sayısında içerik bakımından yedisi tarih ve ikisi sanat tarihi olmak üzere vakıf temalı toplam dokuz makale yer almaktadır. İlk makalede Ali Açıkel, Osmanlı döneminde Tokat'ta Takyeciler Camii vakıflarını konu edinmiştir. Yazar çalışmasında bütüncül bir yaklaşım ile 15. yüzyılda inşa edilen bu caminin vakfı ile birlikte cami adına kurulan diğer 37 vakıftan yapılan tahsisatları da ortaya koymuştur.

Ahmet Gündüz, "Vakfiyeleri Işığında II. Bayezid'in Eşi Bülbül Hatun'un Vakıfları" adlı makalesinde II. Bayezid'in hanımı ve Şehzade Ahmed'in annesi Bülbül Hatun'un Amasya'da kurmuş olduğu vakfın vakfiyelerini ele almaktadır. Çalışmada, Bülbül Hatun tarafından vakfedilen mal varlıkları, vakfın hayrat yapıları ile vakıf görevlilerinin yapacakları işler, alacakları ücretler ve imarettten yararlanacak kişiler ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

Bilal Dedeyev ve Yusuf Küçükdağ'ın ortak çalışması "İstanbul'da Sinân-ı Erdebilî Tekkesi, Vakıfları ve Vakfiyesi" adını taşımaktadır. Çalışmada, Halvetî-Sünbülî şeyhi olan Sinâneddin Yusuf-ı Erdebilî'nin İstanbul'da Ayasofya Câmii yakınında yaşadığı evine 1517'de yeni hücreler ilave ettirerek oluşturduğu tekkesi ile bu tekke için kurmuş olduğu vakfının tarihsel süreçteki durumu ele alınmaktadır.

"Muslihüddin bin Abdulgani (Müezzîn Hoca) Vakfı" adlı çalışma Eyüp Kul tarafından kaleme alınmıştır. Yazar, 16. yüzyıl ortasında Balkanların kadim kentlerinden Üsküp ile Yenipazar ve Trepçe'de vakıf tesis eden "Müezzîn Hoca" namıyla meşhur Muslihüddin bin Abdulgani vakfı hakkında değerlendirmelerde bulunmaktadır.

Muhammet Nuri Tunç "Besni Cüce Zeyrek Ağa Camisi (Hacı Zeyrek - Kurşunlu - Külhanönü Camisi)" adlı çalışmasında III. Murad döneminde saray hayatının dikkat çeken şahsiyetlerinden biri olan Cüce Zeyrek Ağa'nın Besni'de yaptırmış olduğu cami ve bu cami için kurmuş olduğu vakfı incelemektedir.

Fadime Demirdöğen tarafından kaleme alınan "XVI. Yüzyılda Basra Vakıfları (1590 Tarihli Tahrir Defterine Göre)" başlıklı makalede, 1538 yılında Osmanlı egemenliğine giren Basra'nın 1590 yılındaki vakıf yapılışına işlenmiştir. Bu çalışmada, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi'nde bulunan 94 numaralı Basra Tahrir Defteri kaynak olarak kullanılmıştır.

Ahmet Köç, "19. Yüzyıl Sicillerine Göre Hacı Bayram-ı Velî Vakfı'nın Ekonomik Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme" adlı çalışmasında, Bayrâmiyye tarikatının kurucusu Hacı Bayrâm-ı Velî Vakfı'nın 19. yüzyıldaki ekonomik durumu üzerinde durulmaktadır.

“Yusuf Ziya Paşa'nın Hayatı Ve Keban'da Yaptırdığı Konak Hamamı” başlıklı makale Selda Yıldırım ve İsmail Aytaç'ın ortak çalışmasıdır. Makalede, Yusuf Ziya Paşa'nın Keban'da yaptırmış olduğu Konak Hamamı'nın sanat tarihi bakımından önemi hakkında değerlendirmeler yapılmıştır.

İsmet Çalık ve Emine Konak'ın birlikte kaleme aldıkları çalışma “Doğu Karadeniz Kırsal Cami Mimarisinin Hayata Tutunuşu: Dernekpazarı Kondu Güney Mahallesi Camisi ve Restorasyonu” adını taşımaktadır. Çalışmaya konu edilen eserin vakıf kayıtları, yapım sürecinin tarihsel verileri, mimari ve süsleme özellikleri sunulmuş, Trabzon Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından 2018-2019 yılları arasında gerçekleştirilen restorasyon çalışmaları yazarlar tarafından irdelenmiştir.

Vakıflar Dergisi, sizlerden aldığı destek sayesinde akademik hayattaki yerini her gün güçlendirerek yoluna devam etmektedir. Bize bu mutluluğu yaşatan yazarlarımıza, hakemlerimize ve siz değerli okurlarımıza teşekkürlerimizi sunarız.

Aralık 2021'de yayımlanacak olan *Vakıflar Dergisi* 56. Sayısında buluşmak temennisiyle...

Editörler

Haziran 2021

İÇİNDEKİLER / CONTENT

Takdim	3
Önsöz	5
Osmanlı Döneminde Tokat Takyeciler Camii Vakıfları	9
Waqfs of Takyeciler Mosque in Tokat during the Ottoman Period Ali Açık	
Vakfiyeleri Işığında II. Bayezid'in Eşi Bülbül Hatun Vakıfları	25
The Waqf of Bayezid II's Wife Bülbül Hatun in the Light of its Waqfiyyes Ahmet Gündüz	
İstanbul'da Sinân-ı Erdebilî Tekkesi, Vakıfları ve Vakfiyesi.....	55
The Sinân-ı Erdebilî Tekkah and its Waqfs and Waqfiyya Bilal Dedeyev - Yusuf Küçükdağ	
Muslihüddin bin Abdulgani (Müezzîn Hoca) Vakfı	85
The Waqf of Muslihuddin bin Abdulgani (Muezzin Hodja) Eyüp Kul	
Besni Cüce Zeyrek Ağa Câmii (Hacı Zeyrek - Kurşunlu - Külhanönü Câmii).....	101
Besni Cüce Zeyrek Ağa Mosque (Hacı Zeyrek - Kurşunlu - Külhanönü Mosque) Muhammet Nuri Tunç	
XVI. Yüzyılda Basra Vakıfları (1590 Tarihli Tahrir Defterine Göre).....	117
Basra Waqfs in the 16th Century (According to Tahrir Register of 1590) Fadime Demirdöğen	
Sicillere Göre Hacı Bayram-ı Velî Vakfı'nın Ekonomik Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme	139
An Evaluation on the Economic Structure of the Waqf of Hacı Bayram-ı Veli According to the Court Registers Ahmet Köç	
Yusuf Ziya Paşa'nın Hayatı Ve Keban'da Yaptırdığı Konak Hamamı.....	157
Life of Yusuf Ziya Pasha and His Bathhouse in Keban Selda Yıldırım - İsmail Aytaç	
Doğu Karadeniz Kırsal Cami Mimarisinin Hayata Tutunuşu: Dernekpaazarı Kondu Güney Mahallesi Camii ve Restorasyonu.....	171
The Clinging of Eastern Black Sea Rural Mosque Architecture to Life: The Mosque of the Kondu Güney Neighborhood in Dernekpaazarı and its Restoration İsmet Çalık - Emine Konak	

Besni Cüce Zeyrek Ağa Câmii (Hacı Zeyrek - Kurşunlu - Külhanönü Câmii)*

Muhammet Nuri Tunç**

Öz

Türk-İslam toplumlarında belli bir zenginliğe sahip kişiler, Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla vakıflar kurarak cami, mescid, medrese, mektep, han, hamam, çeşme, hastane ve imarethane gibi toplumsal ihtiyaçlara yönelik çok çeşitli kurumlar tesis etmişlerdir. Vakıflar daha çok hanedan mensupları, askerî sınıf mensupları ve reayadan servet sahibi seçkin kişiler tarafından kurulmakla birlikte cüceler ve dilsizler gibi saray hayatında çok farklı yerleri olan kişiler tarafından da kurulabilmektedir. III. Murad döneminde saray hayatının dikkat çeken şahsiyetlerinden biri olan Cüce Zeyrek Ağa, Besni'de bir cami yaptırmış ve gerek caminin masrafları gerekse de cami görevlilerinin maaşları için bir vakıf kurmuş ve buraya kayda değer bir gelir bağlamıştır. Zeyrek Ağa Câmii'nde görevli kişilerin aldıkları ücretlere bakıldığında Besni kazasındaki diğer vakıf kurumlarında görevli olanlara ödenen ücrete göre hayli yüksek olduğu görülmektedir.

Zeyrek Ağa Câmii kurulduğu dönem olan 16. yüzyılın sonlarından 20. yüzyılın ortalarına kadar hizmet vermişken Besni'nin günümüzdeki yerine taşınması sonrasında harabe hale gelmiştir. 2005 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün başlatmış olduğu restorasyon çalışmaları neticesinde 2006 yılında yeniden ibadete açılmış ve günümüzde hala hizmet vermektedir.

Anahtar Kelimeler: Cüceler, Cüce Zeyrek Ağa, Kurşunlu, Külhanönü, Besni, Osmanlı Sarayı, Vakıf.

Besni Cüce Zeyrek Ağa Mosque (Hacı Zeyrek - Kurşunlu - Külhanönü Mosque)

Abstract

Rich people in Turkish-Islamic societies have established waqfs in order to gain the consent of Allah and established various institutions to meet social needs such as mosques, masjids, medreses, schools, inns, Turkish baths, hospitals and imaret kitchens. Although waqfs were mostly established by the dynasty members, members of the administrative-military class, and the well-to-do persons, some people who had very different statutes in the imperial palace such as dwarves and mutes have also established waqfs. Dwarf Zeyrek Agha, a man of marked personality in the palace during the reign of Murad III, built a mosque in Besni and established a wealthy waqf to meet its expenses as well as the expenses of the mosque employees. Compared to the other waqfs in the Besni district, higher salaries were paid to the employees of the Zeyrek Agha Mosque

The Zeyrek Agha Mosque served from the late 16th century to the middle of the 20th century. But it fell into ruin after Besni was moved to its current location. After the restoration works initiated by the General Directorate for Waqfs in 2005, it was reopened for praying in 2006 and is in service today.

Keywords: Dwarves, Cüce Zeyrek Ağa, Kurşunlu, Külhanönü, Besni, Ottoman Palace, Waqf.

* DOI: 10.16971/vakiflar.693373

Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: Şubat 2020 / February 2020

Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: Ocak 2021 / January 2021

** Dr. Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı, Adıyaman Milli Eğitim Müdürlüğü, Adıyaman-TÜRKİYE
e-mail: mu.nu.tunc@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-6693-6758.

1. Giriş

İslam dininde cemaat ile birlikte kılınan namazların yalnız başına kılınan namazlardan daha üstün tutulması, cuma ve bayram namazlarının cemaatle ve mümkünse bir merkezde kılınması İslam toplumlarında, camilerin hayatın merkezinde yer almasını sağlamıştır. (Söylemez ve Tunç, 2017: 61). Camilerin İslam toplum hayatında yer almaya başlaması Hz. Muhammed (s.a.v.) döneminde başlamış ve sonraki süreçte Emeviler, Abbasiler ve diğer Müslüman Arap devletler vasıtasıyla, Türklerin İslamiyet'i kabul etmeleriyle birlikte ise Türkler vasıtasıyla çok sayıda mescid ve cami inşa edilmiştir (Eyice, 1993: 65). Türkler, Anadolu'yu yurt edinmeleriyle birlikte, başta Erzurum, Sivas, Divriği, Kayseri, Aksaray ve Konya gibi şehirler olmak üzere hemen her yerde sayısız eserler yapmışlardır. Türklerin yerleştikleri şehirler arasında yer alan Besni de bu gelişmeden nasiplenmiş ve Besni'de Memlükler, Dulkadiroğulları ve Osmanlılar dönemlerinde başta cami ve mescidler olmak üzere çok sayıda eser yapılmıştır.

İslam ve Türk-İslam devletlerinde camilerin bu derece yaygınlaşmasında ibadet mekânlarına olan ihtiyacın yanı sıra İslamiyet'in gerek cami ve mescid yaptırmayı (Kur'an, Tevbe: 18) gerekse de yardımlaşma, dayanışma ve maldan infak etmeyi (Kur'an, Bakara: 215) teşvik etmesinin önemli etkisi bulunmaktadır. Cami ve mescidlerin yapılması ve yaygınlaşması ise, Türk-İslam toplumlarındaki birçok toplumsal, dini ve iktisadî yapının kurulmasında etkili olan vakıf müessesesi sayesinde gerçekleşmiştir.

Vakıf müessesesi tüm İslam coğrafyasında yaygınlık kazanmış olmakla birlikte gerek vakıf kurumlarının sayısı bakımından gerekse de toplum hayatında edindiği yer bakımından Anadolu coğrafyası büyük bir zenginlik göstermektedir. Anadolu'da Türkiye Selçukluları, ilk ve ikinci beylikler ve nitekim Osmanlı Devleti dönemlerinde başta şehir merkezleri olmak üzere kasabalardan köylere varıncaya kadar hemen her yerde vakıflar sayesinde camiler, mescidler, şifahaneler, hanlar, hamamlar, medreseler, mektepler, tekke ve zaviyeler gibi toplumun sosyal, dini ve iktisadî hayatını ilgilendiren alanlarda sayısız eserler yapılmıştır.

Vakıf müessesesinin Osmanlı geneliyle ilgili toplumsal hayata sağladığı bu katkı ve faydalar özelde Besni için de geçerlidir ve Besni kazasında Osmanlı döneminde onlarca vakıf sayesinde çok sayıda cami, mescid, tekke, zaviye, han, hamam, çeşme, medrese ve mektep hizmet vermiştir. Besni kazasında (köyler dahil) 17. yüzyılın sonlarından 19. yüzyılın ortalarına kadar hizmet veren 123 cami ve mescid, 8 medrese, 5 mektep, 6 tekke ve zaviye, 2 çeşme ve 1 han tespit edilmiştir. Tüm bu vakıf kurumları içerisinde Besni Kazası'nın dini ve toplumsal hayatında önemli yeri olan kurumlardan biri de Cüce Zeyrek Ağa'nın yaptırmış olduğu camidir. Bu camiyle ilgili Osmanlı arşiv belgelerinin çoğunda Hacı Zeyrek Camisi şeklinde bir isimlendirme olmasına rağmen günümüzde farklı kullanımlar mevcuttur. Ahali arasında Kurşunlu¹ Camisi veya Külhanönü² Camisi olarak bilinen bu cami, bazı kaynaklarda G/Köristan-G/Kûristan³ Camisi şeklinde de isimlendirilmiştir (BŞS. 193: 356-361). Bu durum caminin kurşun kubbesi veya bulunduğu bölge sebebiyle zamanla farklı isimlerle zikredilmesinin önünü açmış ve caminin asıl ismi unutulmaya yüz tutmuştur. Bununla birlikte caminin kim tarafından ve ne zaman yaptırıldığına dair bilgi karışıklığı ve eksikliği bulunmaktadır. Birkaç araştırmada caminin Zeyrek Ağa tarafından yaptırıldığı belirtilmekte; ancak Zeyrek Ağa'nın kim olduğu ya zikredilmemekte ya da yanlış zikredilmektedir. Bu çalışmaya başlanmasının hareket noktasını Cüce Zeyrek Ağa Camisi ile ilgili işte bu eksik ve yanlış

1 Caminin "Kurşunlu" şeklinde isimlendirilmesi, kubbesinin kurşun olmasından kaynaklanmaktadır.

2 Caminin "Külhanönü" şeklinde isimlendirilmesinin sebebi caminin hemen yanında "Külhan" olarak isimlendirilen bir mekanın bulunmasıdır.

3 Bu ifade mezarlık yerler için kullanılmaktadır. Hacı Zeyrek Camisi'nin hemen yanında mezarlık bulunmasından dolayı camiye bu isim verildiği düşünülmektedir.

bilgilerin bulunması oluşturmuştur. Bunun yanı sıra bu caminin, Osmanlı saray hayatında önemli yeri olan cücelerden biri tarafından yaptırılmış olması araştırmayı sürükleyen önemli bir unsur olmuştur. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA) ve Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)'nde yapılan araştırmaların yanı sıra konuyla ilgili gerek kaynak eserlerden gerekse de araştırmacılar tarafından elde edilen bilgiler neticesinde Cüce Zeyrek Ağa'nın kimliği ve yaptırdığı cami hakkında tespitler yapılmıştır.

2. Cüce Zeyrek Ağa

Camii yaptıran Cüce Zeyrek Ağa'nın kim olduğuna dair bugüne kadar üzerinde uzlaşılammış birtakım farklı görüş ve tespitler olmasına rağmen, Evliya Çelebi'nin Seyahatnâmesi'nde belirttiği üzere, onun, Sultan IV. Murad'ın musahiplerinden biri (Zeyrek Cerrah) olduğu, bugüne kadar yapılan araştırmaların birçoğunda en çok benimsenen görüş olmuştur (Bayhan vd. 2010: 55; Özlü, 2015: 282; Söylemez vd. 2017: 70). Ancak Osmanlı arşivlerinde yaptığımız araştırmalar neticesinde Besni'de bulunan Zeyrek Ağa Camisi'ni yaptıran kişinin III. Murad döneminin önemli saray ağalarından biri olan Harem-i Hümayûn hüddamından Cüce Zeyrek veya Zeyrek Cüce şeklinde isimlendirilen kişi olduğu anlaşılmıştır.

Osmanlı saray hayatının önemli figürlerinden biri olan cüceler, saray eğlencelerinde ve şenliklerde yer alarak başta padişah olmak üzere saray halkının eğlendirilmesi görevini görmüşlerdir. Saraydaki cücelerin okur yazar olanları saray kütüphanesi, hastane vb. yerlerde çalıştırılmışlar; içlerinden çok zeki, hazırcevap ve nüktedan olanlar ise padişah nezdinde kıymetli şahsiyetler haline gelebilmişler ve nüfuz sahibi kişiler olabilmişlerdir (Nutku, 1993: 105). 16. yüzyılın ikinci yarısında padişahların yaşayış biçimleri ve ortaya koydukları hükümdar imgesindeki değişim, Topkapı Sarayı'nın bir parçası haline gelen Harem-i Hümayûn kadınlarının, nedimlerinin, cüce ve dilsizlerinin siyasi güç imkanlarının önünü açmış ve sarayda yeni iktidar çevreleri ortaya çıkmıştır. Ordunun başında sefere çıkma geleneğini terk eden II. Selim'den sonra sarayın içinde büsbütün kapalı bir hayat süren III. Murad döneminde padişaha yakın olma, onunla zaman geçirme ayrıcalığı önemli bir siyasi güç kaynağı haline gelmiştir. Böylece, bu dönemde veziriazam, vezirler, yeniçeri ağası, kaptan-ı derya, şeyhülislam gibi askerî ve ilmî teşkilatın önemli temsilcilerinin nüfuzlarının yanında padişahın yanında yer alıp onunla zaman geçiren cüce ve dilsizlerin etkinlikleri de gözle görülür şekilde artmaya başlamış ve bu kişiler nüfuz sahibi güç odakları haline gelmişlerdir (Dikici, 2014: 22-23).

Osmanlı sarayında yaşanan değişimle birlikte nüfuz sahibi kişiler arasında yer bulmaya başlayan cüceler ve dilsizler içerisinde dikkat çekenlerden birisi de Cüce Zeyrek Ağa'dır. Sultan III. Murad'ın nedimi olan Cüce Zeyrek Ağa; idrak sahibi (sâhib-i fehm ü idrâk), akıllı ve kavrayışlı (karîn-i akl-i derrâk), anlayışlı (hoş fehim), pek duyulmadık sözler söyleyen (nâdîre-gûy) bir kişidir (Çuhadar, 2003: 56). Cüce Zeyrek Ağa yine kendisi gibi cüce olan Cafer Ağa ile birlikte Sultan III. Murad üzerinde tesir sahibi kişiler olarak dikkat çekmektedir. Nitekim Selanikî, bu kişilerin Sultan Murad'ı etki altına aldığı ve padişahın adeta bu kişilerin elinde esir olduğunu belirtmiştir. Selanikî'nin *nev-i beni insânun nâksâtı* (insanoğlunun eksikli, noksanlı olanları) dediği cüceler, dilsizler, hadımlar ve bulalar (harem kadınları) olmak üzere saraydaki dört grubun Sultan III. Murad üzerinde etki kurduklarını belirttiğinden sonra bu kişilerin tehditle ve korkutarak Sultan'ın iki yıldan fazla bir süre cuma namazı için dışarı çıkmasına bile engel olduklarını ifade etmiştir. Padişah üzerinde bu derece etkili olan bu kişilerin elde ettikleri bu nüfuz sayesinde *istedükleri* üzere *hatt-ı hümayûn ile rüşvetler alup, maslahatlar gördüklerini* belirtmiştir (Dikici, 2014: 23). Selanikî'nin üzerinde durduğu bu konu dönemin bir diğer önemli kaynağı olan Mustafa Âli'nin *Mevâidü'n-Nefâis fî Kavâ'idü'l-Mecâlis* isimli eserinde de yer almaktadır. Mustafa Âli, padişahın yanında yer alarak ve onunla birlikte

zaman geçirerek nüfuz sahibi kişiler haline gelen kadınlar, dilsizler, cüceler ve hadımların musahib olmasının sakıncalarına dikkat çekmiş ve eleştirisini dile getirmiştir.⁴

III. Murad döneminde sarayın en etkili şahsiyetlerinden biri haline gelen Cüce Zeyrek, kardeşinin önce Rakka Beylerbeyi daha sonra da Tiflis Beylerbeyi olmasında etkili olabilecek kadar da nüfuz sahibi olmuştur (Selânikî, 1999: 338). Yine Mustafa Âli'nin Zeyrek Ağa'dan nişancılık ve beylerbeyliği gibi taleplerde bulunması Zeyrek Ağa'nın nüfuzunu göstermesi bakımından dikkate değerdir (Tanındı, 2002: 47). III. Murad'ın gözde nedimlerinden olan Cüce Zeyrek'in özellikle kitap sanatlarına yönelik hâmilîği dikkat çekmektedir. Hazırlanmasına ön ayak olduğu III. Murad Divanı'nın lüks bir nüshasının cildinde yer alan şiirde kitabın derlenmesi, yazılması ve ciltlenmesinde onun rolüne vurgu yapılır. Yine Şehzade Mehmed'in sünnet şenliğini anlatan İntizamî'nin *Sûrnâme* adlı eseri de Darüssaade Ağası Mehmed Ağa ile birlikte Cüce Zeyrek'in hâmilîğinde hazırlanmıştır. Nitekim eserin resim tasarımından sorumlu olan Nakkaş Osman, eser konusunda, Darüssaade Ağası Mehmed Ağa ile Zeyrek Ağa'ya danıştığını, onların tenkitleri doğrultusunda düzenlemeler yaptığını belirtilmektedir (Tanındı, 2002: 44). Bu eserde Cüce Zeyrek ile Mehmed Ağa'nın karşılıklı oturmuş şekilde tasvir edildiği bir minyatür bulunmaktadır (Dikici, 2014: 23-24). Zeyrek Ağa'nın hâmilîğinden nasiplenenden biri de *Keşfü'l-Hicâb Min Vechi'l-Kitâb* adlı eserin⁵ yazarı olan Malkaralı Nev'i Yahya'dır. Nev'i, Bağdat'a kadı olarak atanmasından memnun olmadığı için zor günler geçirirken Zeyrek Ağa'nın desteği sayesinde Bağdat'a gitmekten kurtulmuş ve İstanbul'da kalabilmiştir. Nev'i Yahya, kendisine verdiği destekten dolayı, Zeyrek Ağa'ya "...beni râh-ı sedâda irşâd edip, hâssân-ı dergâh-ı izzet ve mehârim-i sürâdık-ı sa'âdetten, ol-mecma'-i mekârim-i ins ü melek, mukarreb-i hazret-i saltanat, Zeyrek Ağa vesâtatı ile, ta'lim-i ebnâ-i pâdişâh ile teşrîf kıldım.» (Telek, 2010: 12) ifadeleriyle memnuniyetini dile getirmiştir. Zeyrek Ağa'nın hâmilîğinden nasiplenenden arasında *Sevâkıb-ı Menâkıb* isimli eserin tercümesini yapan Mahmud Dede de bulunmaktadır. Mahmud Dede İstanbul'a gelerek Sultan III. Murad'a yakınlığıyla bilinen fakirlerin muhibbi ve zayıfların mürebbiyesi Zeyrek Ağa'ya yaptığı çalışmadan bahsetmiş ve bu sayede Sultan III. Murad ile görüşme imkanı elde etmiştir. Bu görüşme neticesinde Sultan'dan aldığı maddi ve manevi destekle çalışmaya başlamıştır (Ünver, 1973: 2). Bu eserlerin yanı sıra Osmanlı alimi ve Mesnevi şârihi Şem'i, Şerh-i *Pend-i Attar* isimli eserini Zeyrek Ağa'ya ithaf etmiştir (Öztürk, 2010: 503).

Selânikî Tarihi'nde anlatıldığı üzere III. Murad'ın 1595 yılında hayatını kaybetmesi ve yerine oğlu III. Mehmed'in tahta geçmesiyle birlikte merhum padişaha bağlı saray cüceleri ve dilsizleri ulufe verilerek saraydan çıkarılmıştır.⁶ Selânikî, bu durumu "el-hamdülillahi te'âlâ dâmen-i saltanat anların vücûd-ı habâet-âlûdlarından tathîr olundu (Saltanat eteği onların kötülüğe bulaşmış vücutlarından temizlendi.)"

4 Mustafa Âli, "Mülûke cümleden yakîn olacak tâyife-i ukalâ ba'dehû haremperver olan üdebâlardan sonra ehl-i vukûf nâmin-daki kudemâdur. Zenlerün takarrubu akl eksikliğini mücibdür. Bî-zebânların yakîn olması dâyimâ mülzem ve mebhût olmasını müstevcibdür. Nitekim cücelerün ülfeti naks-ı mehâbeti ve tavâşîlerün mücâleseti noksân-ı recûliyyeti müstelzimdür. Pâdişahlar "erbâb-ı me'ârifden musâhib edinmemek nedir ki âcemiz vardur ve mukarreb ağalarımız bî-şümârdur" cevabın virmek dîn-himmetliktür." ifadeleriyle ve devamında padişahın seferlere katılmaması, saray hayatı, gösterişli sofralar, eğlence hayatı gibi konulardaki serzenişli ifadeleriyle eleştirisini dile getirmiştir. Bk. Mehmet Şeker, *Gelibolulu Mustafa Âli ve Mevâ'idü'n-Nefâis fi Kavâ'idü'l-Mecâlis*, TTK. Yay., Ankara 1997, s. 346-347.

5 Nev'i, Türkçeye *Fusûs* ismini verdiği bu eserin tercümesine III. Murad'ın gördüğü bir rüya üzerine Zeyrek Ağa'nın verdiği emirle başlamış ve esere *Keşfü'l-Hicâb Min Vechi'l-Kitâb* ismini Sultan Murad vermiştir. Bk. Mahmud Erol Kılıç, "Fusûsü'l-Hikem", *TDVİA.*, C. 13, Ankara 1996, s. 233.

6 Selânikî bu durumu şöyle anlatıyor: "ve bu taşra birağılan cüceler Zeyrek Ağa ve Ca'fer Ağa İstanbul'da turmayub, sılalarına biri Malatya'ya ve biri dahi Bosna'ya gitmek buyuruldu. Ve pâdişâh-ı mağfûr zemânında idündükleri mükellef binâlu evleri satlup, hak taleb idenlere ba'de's-subût şer' ile virilüb, şer' ü şûrları def' ü ref' olmak fermân olundu. Ve Zeyrek Cüce Kapucular Kethüdâsı habsinde kaldı. Fî evâhir-i şehr-i Şevvâl sene 1003. Bk. Selânikî Mustafa Efendi, *a.g.e.*, s. 487.

ifadeleriyle aktarmış ve memnuniyetini dile getirmiştir. Rüşvet aldıkları ortaya çıkan Zeyrek Ağa ve Cafer Ağa evlerine el konularak memleketleri Malatya ve Bosna'ya gönderilerek saraydan uzaklaştırılmışlardır. Selaniki, bu hüddamdan hangisinin nereli olduğunu belirtmemişse de Zeyrek Ağa'nın Besnili (veya Malatyalı veya Maraşlı) olduğu, Cafer Ağa'nın da Bosnalı olduğu çeşitli belgelerden anlaşılmaktadır. Nitekim 31 Mayıs 1722 (H. 15 Ş 1134) tarihinde Maraş kadısına gönderilen hükümde Zeyrek Cüce'nin akrabalarından 35 neferinin Maraş kazasında Hebüz/Höbüz (?) isimli köyde ikamet ettikleri belirtilmekte ve bunların avarız, nüzül ve tekalif-i örfiyye ve şakkadan hatt-ı hümâyûn ile muaf ve müsellemler oldukları hatırlatılmış, kimsenin bunlardan haksız vergi talep etmemesi istenmiştir.⁷

Zeyrek Ağa, Osmanlı sarayında III. Murad döneminde nüfuz sahibi bir kişiyken III. Mehmed döneminde istenmeyen bir kişi haline gelmiş ve saraydan çıkartılarak memleketine gönderilmiştir. Cüce Zeyrek'in saraydan çıkarılmasına sebep olan kötü şöhretine rağmen hayır işlerinden de geri durmadığı anlaşılmaktadır. Zeyrek Ağa, bu çalışmanın da konusunu teşkil eden camiye yaptırtmasının yanı sıra bir de köprü yaptırmıştır. 1591-1592 (H. 1000) yılında tamamlanan ve Sultan III. Murad tarafından yapımına 30 sikke ile destek verilen Zeyrek Ağa Köprüsü, Cinanî'nin "Be-nâm-ı bânî tâk-ı sipihr ü günbed-i mînâ, ki kıldı çarhı cûy-ı lutfi üzre cisr-i bî-hemtâ" sözleriyle övgüye değer görülmüş ve Cinanî, manzumesinde köprünün Zeyrek Ağa tarafından yaptırdığına dair dizelere yer vermiştir.⁸

Zeyrek Ağa'nın ne zaman hayatını kaybettiğine dair bir bilgi bulunmamakla birlikte mezarının Besni'de Kurşunlu Camisi yakınında bulunan Zeyrek Ağa Türbesi olduğu düşünülmektedir.

3. Cüce Zeyrek Ağa Camisi'nin Yapımı ve Fiziksel Özellikleri

Cüce Zeyrek Ağa Camisi'nin ne zaman yapıldığıyla ilgili şimdiye kadar net bir bilgi bulunmamakla birlikte 17. yüzyılın ortalarında Sultan IV. Murad zamanında yaptırdığı fikri genel kabul görmüştür. Bunun yanı sıra caminin 18. yüzyılda yaptırdığı yönünde görüşler de bulunmaktadır.⁹ Ayrıca ahali arasında caminin Kanuni Sultan Süleyman zamanında yaptırdığı, hatta camideki kurşun kubbenin Bağdat Muharasası esnasında oluşan kurşun ihtiyacından dolayı söküldüğü ve Bağdat'a gönderildiği; 10. yüzyılda bir savaş esnasında kurşun kubbenin sökülerek savaşa gönderildiğiyle ilgili rivayetler söz konusudur.¹⁰ Ancak Osmanlı arşivlerinde yaptığımız incelemeler neticesinde caminin yukarıda zikredilen tarihlerde yapılmadığı, Ocak 1584 tarihinden kısa bir süre önce yapımına başlandığı ve 17 Mayıs 1585 tarihine gelindiğinde cami inşaatının önemli oranda tamamlandığı anlaşılmıştır. Ocak 1584 tarihinde Üzeyr beyine ve Payas kadısına gönderilen hükümde Harem-i Hümayun hüddâmından *kıdvetü'l-havâs ve'l-mukarrebîn* Zeyrek Ağa'nın nefsi Besni'de yaptırdığı câmi-i şerifin örtüsü için 500 tahta kurşun lazım olduğu ve bu kurşunun tedarik edilip gemiyle Payas İskeleyi'ne gönderildiği belirtildikten sonra zaman kaybedilmeden

7 BOA, İE. MİT. 2: 113.

8 Bu köpri Zeyrek'e oldu müyesser yapıdı pes anı,
İtdi Zeyrek bu köpriyi ikmal H.1000,
İtdi Zeyrek bu ma'beri peydâ H.999,
Zeyrek-i dâna bu cisri böyle yapıdı ser-bülend H.1000,
Bu cisre cehd-i külli itdi Zeyrek H.1000,
İtdi bu köpriyi kâmil Zeyrek H.1000,
Oldı bu köprinin binâsı temâm H.1000,
İtdi ol köpriyi binâ Zeyrek H.1000.

Bk. Merve Artukoğlu, "Cinânî Divânı'ndan Mimarî İzlenimler", *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, S. 5, Yıl 3, 2015, s. 247-248.

9 Bk. Mustafa Sucu, *Adıyaman İli ve İlçeleri*, Bugün Ajans Basım&Yayımları, Gaziantep (tarihsiz), s. 62; *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler-I*, VGM. Yay., Ankara 1983, s. 81.

10 Bu ikinci rivayet için bk. Şekip Önder, *Azımşehir Besni*, Besni Ekspres Yay., Besni 2010, s. 20.

yetecek kadar davarlar tutulup kurşunun Besni'ye nakledilmesi ve neticenin İstanbul'a bildirilmesi istenmiştir.¹¹ 17 Mayıs 1585 tarihinde yine Payas kadısına ve ismi zikredilmeyen diğer bir kaza kadısına gönderilen hükümde hassa hüddâmından Zeyrek Ağa zîde-mecduhûnun yaptırdığı cami için lazım olan kapı, pencere ve sâir kerestelerin İstanbul İskelesi'nden yüklenip Payas İskelesi'ne gönderildiği ve zaman kaybedilmeden söz konusu kapı, pencere ve kerestelerin davarlar tutularak Besni'ye nakledilmesi ve neticenin İstanbul'a bildirilmesi istenmiştir.¹² Görüldüğü üzere Cüce Zeyrek Ağa Camisi, 17. yüzyılda değil 16. yüzyılın sonlarında III. Murad döneminde yapılmıştır. Caminin yapımına muhtemelen 1582-1583 yıllarında başlanmış, 1584 yılında caminin kurşun örtüsü yapılmış, 1585 yılında ise kapı ve pencereleri takılmıştır. Caminin kapı ve pencerelerinin 1585 yılında takılmış olmasından hareketle caminin ibadete açıldığı tarihin de aynı yılda veya sonraki bir yıl içinde olduğu söylenebilir. Bununla birlikte caminin kurşun kubbesi, kapıları, pencereleri ve cami için gerekli diğer keresteleri İstanbul'dan tedarik edilmiş ve bu mallar gemi vasıtasıyla Payas İskelesi'ne getirilmiş, buradan da hayvanlar vasıtasıyla Besni kazasına nakledilmiştir.

Cüce Zeyrek Ağa Camisi'nin, yapıldığı tarihten itibaren 19. yüzyıla kadar hizmete açık olduğu camiye yapılan atamaların düzenli bir şekilde devam etmesinden anlaşılmaktadır. Ancak Besni'deki birçok tarihi yapı gibi bu cami de 1893 yılında meydana gelen depremde (Satılmış, 2016: 137-177) zarar görmüş olmalıdır. Deprem sonrası süreçte fiziki yapısıyla ilgili elimizde herhangi bir malumat bulunmamakla birlikte Eski Besni'ye ait bazı fotoğraflarda ayakta olduğu görülmektedir. Şehrin 20. yüzyılın ortalarında günümüzdeki yerine taşınması sonrasında ise cami hizmet veremez hale gelmiştir (Bk. Resim 1-3).¹³ Caminin yeniden açılması için Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 2005 yılının Ağustos ayında restorasyon çalışmaları başlatılmış ve bu çalışmalar 2006 yılının sonlarına doğru tamamlanarak cami yeniden açılmıştır (Bk. Resim 4-5). Cami günümüzde cuma ve bayram namazlarında hizmet vermektedir. Besni Kalesi'nin kuzey/kuzeybatısında bir tepenin yamacında inşa edilmiş olan Zeyrek Ağa Camisi, açık renkte düzgün kesme taşlardan yapılmış olup doğu ve batı cepheleri simetrik pencere düzenine sahiptir. İki kat halinde yerleştirilmiş olan pencereler, altta ikişer ve üstte üçer tanedir. (Bayhan, Salman, 2010: 55-57). İki sıra pencere aynı doğrultuda ve simetrik biçimde sıralanmışken üst pencere çatı pervazına yakın bir konumda, tek ve ortada bulunmakta olup boyut olarak diğerlerinden büyük yapılmıştır. Güney pencerelerinin alt sırasını oluşturan iki pencere ve doğu cephede alt sıranın kuzey kenarında yer alan pencereler dikdörtgen çerçevelidir ve bunların üzeri kemerlidir. Çatı konstrüksiyonuna ait pandantifler ve kasnak, yapının üst örtüsünün ilk yapı evresinde kubbeli olduğunu belgelemektedir. Mihrap nişinin iki yanı sütun ile sınırlanmıştır. Nişin iç yüzeyi üç kenarlıdır. Mihrap alınlığında kitabe için ayrılmış olan alan boştur. Doğru ve batı cepheler geniş açıklıklı tek kemerlerle sınırlıdır. Kuzey cephe çift yuvarlak kemerlidir ve kemer açıklıkları cümle kapıları fonksiyonu üstlenmiştir. Kemerler yanlarda duvar örgülü ayaklara dayanmaktadır. Ortada ise seki üzerinde yükselen bir sütun tarafından taşınmaktadır. Sütun gövdesinin yüzeyi sekiz kenarlı yivli olup sütun başlığı stilize şekillenmiştir. Kapı ise üstü basık kemerli olup iki kanadında yüksek bir çıkıntı ve sivri kemer kovanlı, dikdörtgen çerçeveli pencere bulunmaktadır. Pencerelerin dış kanat yanlarında dikdörtgen, üst kenarları yuvarlatılmış ve duvara girinti yapan nişler yer almaktadır. Harimin batısına tadilatla imam odası eklenmiştir. Kuzey ve doğu yönlerindeyse mekanın altında olmak üzere kiralari cami vakfına gelir sağlayan bir sıra dükkana yer verilmiştir. Caminin minaresi,

11 BOA, MD. 52: 287.

12 BOA, MD. 58: 73.

13 Resim 2 ve Resim 3'ü benimle paylaşma nezaketinde bulunan Doç. Dr. Seydi Vakkas Toprak'a buradan teşekkürlerimi iletmek isterim.

kare kesitli bir kaide/kürsü üzerinde bulunmakta olup harimin kuzeybatı köşesinde yer almaktadır. Son cemaat yeri revakının batı ucundaki bir kapı minare kürsüsüne açılmıştır. Minare, mimari üslup açısından Klasik Osmanlı geleneğinde yapılmış olup 16. yüzyıl etkisini taşımaktadır (Zeyrek vd. 2006: 120-125).

4. Zeyrek Ağa Vakfı Görevlileri

Harem-i Hümayûn hüddâmından Cüce Zeyrek Ağa tarafından kurulmuş olan bu vakıf, Zeyrek Ağa'nın Behisni kazasında yaptırmış olduğu caminin bakım, onarım ve görevli masraflarının karşılanması için kurulmuştur. Cami vakfının, 1694 yılında 21 hissesinin (*sehim*) ve 3.690 akçe gelirinin olduğu,¹⁴ 1695 yılında ise 21 hissesinin ve 620 akçe gelirinin olduğu kayıtlıdır.¹⁵ Vakıf ve cami görevlilerine ödenen ücretin yüksekliğine bakıldığında vakfın iyi bir gelire sahip olduğu söylenebilir.¹⁶ Arşiv belgelerinden Zeyrek Ağa Vakfı'nda görevli mütevellî ve nâzırlarla ilgili atama sebepleri, aldıkları ücretler gibi bilgileri tespit edebilmek mümkün olmuştur.

4.1. İdari Görevliler

Mütevellî: Bir terim olarak mütevellî kelimesi; vakfiye şartları, şer'î hükümler ve mer'î mevzuat çerçevesinde vakıfların idare edilmesinden sorumlu kimseyi ifade etmektedir. Vakfın idaresi, toplumu ve toplumsal birçok kurumu yakından ilgilendiren bir konu olduğundan mütevellîlerin yaptıkları her işin öncelikle vakfın lehine olması gerekmektedir. Aksi bir durum söz konusu olursa, yani vakfın zarara uğradığı, iyi yönetilmediği durumlar gerçekleşirse mütevellî kadı tarafından görevden alınmaktadır (Öztürk, 2006: 217-218).

Zeyrek Ağa Vakfı'nın mütevellîleri 17. yüzyılın sonlarında günlük 1 akçe, 3 akçe gibi düşük ücretler alırken aldıkları ücretler 18. yüzyılın başlarında 10 akçeye, 18. yüzyılın ortalarından itibaren ise 15 akçeye yükselmiştir (Bk. Tablo 1)

Tablo 1: Zeyrek Ağa Camisi Mütevellîleri

Görevlinin İsmi	Atama Gerekeşi	Ücreti	Atama Tarihi	Belge (HD)
Ramazan	Beratının yenilenmesi.	1	1693/N1104	1159: 148
Ahmed	Babası Ramazan'ın vefatı üzerine.	3	1706/C1118	1159: 150
Ahmed	Beratının yenilenmesi.	10	1713/Z1124	1159: 151
Ramazan	Babası Ahmed'in feragati üzerine.	10	1728/M1141	1144: 170
Ramazan ve Mehmed Halife	Babası Ramazan'ın cihetin nisfını (yarısı) kasr-ı yed etmesi üzerine.	15	1765/Ş1178	1076: 66
Mehmed Halife ve Hamza	Ramazan'ın vefatı üzerine nisf-ı (yarım) tevliyet ve nisf-ı müezzinlik oğlu Hamza'ya.	7,5	1780/R1194	1077: 129
Ahmed	Ahmed'in vazifesine ele geçiren Seyyid Mustafa'nın azledilmesi üzerine.	7,5	1825/Ş1240	542: 73

14 BOA, MAD.d. 4983: 7.

15 BOA, MAD.d. 1878: 6.

16 Bunların yanı sıra İstanbul'da Zeyrek Ağa Vakfı'na ait bazı kiralanan hâne ve dükkanların olduğu anlaşılmaktadır. Toplamda 26.170 akçe geliri olduğu anlaşılan bu vakıf akarâtının Besni'deki camiye aktarılıp aktarılmadığı veya aktarıldıysa ne kadarının aktarıldığı belirtilmemiştir. Bk. BOA. D. 08509, s. 1-2.

Nâzır: Nâzırlar, vakıf mütevellisini teftiş etmekle ve vakıf işlerinin yapılıp yapılmadığını denetlemekle görevli kişilerdir (Yediyıldız, 1983: 59). Zeyrek Ağa Vakfı'nın nâzırları 18. yüzyılın başlarında günlük 1 akçe ücret alırken 1720'lerden itibaren 2 akçe almaya başlamışlar ve aldıkları bu ücretin miktarı uzun süre değişmemiştir (Bk. Tablo 2).

Tablo 2: Zeyrek Ağa Camisi Nâzırları

Görevlinin İsmi	Atama Gerekçesi	Ücreti	Atama Tarihi	Belge (HD)
Şeyh İsmail	Vakfın nâzırının olmaması.	1	1712/R1124	1159: 151
İsmail	Beratını kaybetmesi.	-	1713/L1125	1133: 222
Abdulcelil	İsmail'in vefatı üzerine.	2	1727/Ra1140	1144: 170
HacıAbdurrahman	Hacı Abdurrahman, İsmail'in oğlu olduğundan Abdulcelil'in azledilmesi üzerine.	2	1728/Z1140	1144: 170
İbrahim ve Halil	Hacı Abdurrahman'ın vefatı üzerine.	2	1760/Ş1173	1097: 61
Seyyid Hüseyin	Halil'in vefatı üzerine.	2	1789/B1203	1074: 119

4.2. Cami Görevlileri

Zeyrek Ağa Camisi'nin imam, hatip, müezzin, cuma müezzini, cüzhân, loğkeş, ferraş, şeyh gibi görevlileri bulunmaktadır. Bu görevlilerden imam, hatip, müezzin ve ferraşlar 18. yüzyılın sonlarına gelindiğinde 10 akçe ile 20 akçe arasında değişen yüksek ücretler almaktadırlar. Diğer görevlilerin aldıkları ücretlerse nispeten daha düşük düzeydedir. Cami görevlilerinin aldıkları bu ücretler Besni kazasında yer alan diğer vakıf kurumlarındaki görevli ücretleriyle kıyaslandığında daha yüksek olduğu görülmektedir.¹⁷

İmam: Arapça *emm* (öne geçmek, sevk ve idare etmek) kökünden gelen imam, cami ve mescidlerde cemaate namaz kıldırın ve cemaate karşı çeşitli sorumlulukları bulunan kişileri ifade etmektedir (Küçükkaşçı, 2000: 178). Osmanlı Devleti'nde imamlar, camilerdeki bu görevlerinin yanı sıra evlenme, boşanma, ev değiştirme, doğum, ölüm gibi işlerin takibini yapar, mahallenin huzuru açısından ahaliyi rahatsız edecek içkili, sazlı-sözlü alem yapanların ve umumî ahlâka uygun tesettüre uymayanların engellenmesi gibi vazifeleri yerine getirirlerdi (Karagöz 2003: 116). İmamların görevlerinde gayretli, çalışkan, ehl-i ilim ve fazilet sahibi ve cemaatin benimsediği kişiler olmaları beklenirdi (Tunç, 2019: 195). Mütevellilerin teklifi ve padişah beratıyla cami ve mescidlere atanan imamlar, görev süreleri boyunca raiyyet rûsûmu ve avârızdan muaf tutulurlar ve hizmet verdikleri cami ve mescidlerin vakıflarından ücret alırlardı (Beydilli, 2000: 181).

Hacı Zeyrek Camisi'nde görev yapmış olan imamlar 18. yüzyılın başlarında günlük 2 akçe ücret alırlarken 1720'lerden sonra 10 akçe ve 1760'lardan itibaren ise 20 akçe gibi yüksek ücret almaya başlamışlardır (Bk. Tablo 3).

Tablo 3: Zeyrek Ağa Camisi İmamları

Görevlinin İsmi	Atama Gerekçesi	Ücreti	Atama Tarihi	Belge (HD)
Ömer	Hüseyin'in vefatı üzerine.	2	1713/R1125	1133: 221
Abdullah ve Hasan	Ömer'in vefatı üzerine.	10	1723/C1135	1137: 202
Mustafa Halife	Abdullah Halife'nin evladı olmadan vefatı üzerine (hissesi).	10	1759/M1173	1097: 61

¹⁷ Diğer kurumlardaki görevlilerin aldıkları ücretler için bk. Muhammet Nuri Tunç, *18. Yüzyılda Adıyaman (Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kahta ve Samsat) İdarî, Sosyal ve İktisadî Tarihi*, Kitabevi Yay., İstanbul 2019, s. 193-208; Söylemez, Tunç, a.g.m., s. 60-87.

Mustafa Halife ve Hüseyin	Seyyid Osman ve Seyyid Ebubekir'in müdahale ¹⁸ ile vazifeleri ele geçirmeleri sonrasında azledilmeleri üzerine.	10	1764/M1178	1076: 66
Mustafa Halife ve Hüseyin	Mustafa Halife ve Hüseyin'in hizmetleri çok olduğunda zam talebi üzerine.	20	1764/M1178	1076: 66
Mustafa Halife	Hüseyin'in evladı olmadan vefatı üzerine hissesi müstereğine.	20	1766/Ş1179	1076: 67
Mustafa Halife	Beratın yenilenmesi.	20	1782/Ca1196	1158: 52
Seyyid Osman ve Seyyid Ebubekir	Mustafa'nın vefatı üzerine.	20	1764/Z1177	1076: 66
Seyyid Hüseyin ve Seyyid Mustafa	Mustafa'nın vefatı üzerine.	20	1796/Za1210	538: 171
Mustafa	İmamı olmadığından	-	1909/29S1327	BŞS. 193: 356

Müezzin: Müezzinlerin cami ve mescidlerde ezan okumak, kâmet getirmek gibi dini görevleriyle birlikte mahalle imamının yardımcısı olması bakımından toplumsal düzenin sağlanması noktasında önemli görevleri vardır (Küçükkaşçı, 2006: 491-492).

Hacı Zeyrek Camisi'nde görevli olan müezzinler için vakit müezzinleri ve cuma müezzinleri olmak üzere iki farklı görev tanımlaması yapılmış ve her bir göreve ayrı ayrı kişiler atanmıştır. Müezzinlik görevini yürütenlerin aldıkları günlük ücretler 18. yüzyılın başlarında 2-3 akçe civarındayken 1760'lardan sonra 8-15 akçe arasına yükselmiştir (Bk. Tablo 4).

Tablo 4: Zeyrek Ağa Camisi Müezzinleri

Görevlinin İsmi	Atama Gerekçesi	Ücreti	Atama Tarihi	Belge (HD)
Ali	Müezzini olmadığından.	-	1693/Ş1104	1159: 148
Abdulcelil	Ramazan'ın vefatı üzerine.	2	1706/Ş1118	1159: 150
Ahmed	Ramazan'ın vefatı üzerine.	3	1706/Ş1118	1159: 150
Abdulcelil	Ramazan'ın vefatı üzerine.	2	1713/L1125	1133: 222
Abdulcelil	Beratını kaybetmesi üzerine.	8	1715/Ra1127	1133: 223
Seyyid İsmail	Beratı olmadığından.	0,5	1721/Za1133	1133: 227
Mehmed Halife	Ramazan'ın kasr-ı yedinden.	15	1765/Ş1178	1076: 66
Hamza	Ramazan'ın vefatı üzerine hissesi oğluna.	15	1780/R1194	1077: 129
Osman	Abdulcelil'in vefatı üzerine	8	1768/M1182	1076: 68
Osman	Beratın yenilenmesi.	8	1782/B1196	1158: 52
Mehmed ve Abdulcelil	Osman'ın vefatı üzerine.	10	1799/M1214	538: 173
İbrahim	Mehmed ve Abdulcelil hizmetlerini yapmadıkları için azledilmeleri üzerine.	10	1803/R1218	539: 139
Mehmed Bahaeddin Efendi	Abdurrahman Efendi'nin vefatı üzerine.	-	1909/13S1327	BŞS. 193: 361

18 Behisni Kazası'nda vakıf kurumlarında görevli olan kişilere yapılan müdahaleler, 18. yüzyılın başlarında yoğun olmak üzere, tüm yüzyıl boyunca görülmektedir. Vakıf görevlilerine yapılan müdahalelerin yanı sıra vakıf kurumlarında yaşanan diğer sıkıntılar için bk. Muhammet Nuri Tunç, "Hurûfât Defterleri'ne Göre Vakıf Kurumlarında Yaşanan Sıkıntılar: Adıyaman Vakıfları Örneği", *Vakıflar Dergisi*, S. 53, Ankara 2020, s. 101-114.

Hatip: Hatipler, cuma ve bayram namazlarında cemaate hutbe okuyan ve bu namazlarda imamlık yapan kişiler olarak isimlendirilmektedir (Yediyıldız, 1983: 57). Hatip olan kişilerin ehl-i ilim ve sahîb-i fazîlet olmaları beklenirdi (Tunç, 2019: 197). Zeyrek Ağa Camisi'nde görev yapan hatiplerin aldıkları ücretler günlük 5 ile 10 akçe arasında değişmektedir (Bk. Tablo 5).

Tablo 5: Zeyrek Ağa Camisi Hatipleri

Görevlinin İsmi	Atama Gerekçesi	Ücreti	Atama Tarihi	Belge (HD)
Ömer	Ahmed'in ferağati üzerine.	5	1706/C1118	1159: 150
Hüseyin	Her yönüyle layık olduğu için Ahmed'in mahlulünden.	5	1711/Z1122	İ.E. EV. 51: 5606
Mehmed	Ömer'in ferağati üzerine.	5	1713/R1125	1133: 221
Mehmed	Zam talebi üzerine.	10	1718/B1130	1133: 224
Seyyid Ebubekir	Mustafa'nın vefatı üzerine.	10	1781/C1195	1077: 130
Molla Veli	Seyyid Ebubekir'in evladı olmadan vefatı üzerine.	10	1812/Ca1227	541: 70

Vâiz: Öğüt vermek, uyarmak, sakındırmak gibi anlamlara gelen *va'z*, özellikle dinî ve ahlâkî konularda dinleyenleri hem bilgilendirmek hem de iyiliğe sevk etmek amacıyla din alimleri tarafından ibadet mahallerinde yapılan konuşmaları ifade etmektedir (Cirit, 2012: 404-405). Zeyrek Ağa Camisi'nde görev yapan vâizlerin aldıkları ücretler günlük 5 akçedir (Bk. Tablo 6).

Tablo 6: Zeyrek Ağa Camisi Vâizleri

Görevlinin İsmi	Atama Gerekçesi	Ücreti	Atama Tarihi	Belge (HD)
Ömer	Vaiz olmadığından.	5	1711-1712/Za1123	1133: 221
Mehmed	Mehmed'in vefatı üzerine.	5	1794/B1208	537: 135

Cüzhan: Kur'an-ı Kerim'in bölümlerine atfedilen *cüz* kelimesiyle okuyan anlamına gelen *hân* kelimesinden oluşmuş olan *cüzhân*; cami, mescid ve türbelerde namazdan önce Kur'an-ı Kerim'den *cüz* okuyan kimse (*bir cüz ta'lisi*) anlamına gelmektedir (Sertoğlu, 1986: 68). Zeyrek Ağa Camisi'nde görev yapan cüzhânların aldıkları günlük ücretler 2 akçe ile 4 akçe arasında değişmektedir (Bk. Tablo 7).

Tablo 7: Zeyrek Ağa Camisi Cüzhanları

Görevlinin İsmi	Atama Gerekçesi	Ücreti	Atama Tarihi	Belge (HD)
İbrahim	Beratın yenilenmesi.	2	1703-1704/Ş1115	1159: 149
Ömer	Beratını kaybetmesi üzerine.	4	1717/M1130	1133: 224
Seyyid Osman	Ramazan'ın vefatı üzerine.	3	1722/Ca1134	1133: 228
Halil	Ömer'in vefatı üzerine.	4	1729/B1141	1144: 171
Ramazan ve Mehmed	Halil'in ferağati üzerine.	4	1767/M1181	1076: 68
Mehmed	Ramazan'ın vefatı üzerine hissesi müş-tereği ve oğluna.	-	1787/N1201	1074: 114

Ferraş: Cami, mescid gibi ibadet yerlerinin temizliğinin yapılması, mefruşatına nezaret edilmesi görevlerini icra eden görevlilere ferraş denilmektedir (Sertoğlu, 1986: 111; Berkî 1966: 18) Bununla birlikte ferraşların "*beher eyyâm ta'mîr ve termîm*" şeklinde tanımlanan mabetlerin bakım ve onarımının yapılması gibi görevlerinin olduğu anlaşılmaktadır (Tunç, 2019: 204). Zeyrek Ağa Camisi'nde görev yapan ferraşların aldıkları ücretler 18. yüzyılın başlarında günlük 1 akçe gibi düşük bir meblağ iken 18. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren önce 5 akçeye daha sonra da 10 akçeye yükselmiştir (Bk. Tablo 8).

Tablo 8: Zeyrek Ağa Camisi Ferraşları

Görevlinin İsmi	Atama Gerekçesi	Ücreti	Atama Tarihi	Belge (HD)
Osman	Mustafa'nın vefatı üzerine.	1	1693/Ş1104	1159: 148
Abdulcelil Halife	Osman'ın vefatı üzerine.	5	1724/Za1136	1137: 203
Osman	Abdulcelil'in vefatı üzerine	5	1768/M1182	1076: 68
Osman	Beratın yenilenmesi.	5	1782/B1196	1158: 52
Yusuf Halife	Beratın yenilenmesi.	2	1762/S1176	1076: 65
Mehmed ve Abdulcelil	Osman'ın vefatı üzerine.	10	1799/M1214	538: 173
İbrahim	Mehmed ve Abdulcelil hizmetlerini yapmadıkları için azledilmeleri üzerine.	10	1803/R1218	539: 139
Abdurrahman ve Mehmed Halife	İbrahim'in vefatı üzerine.	10	1824/Ca1239	541: 71
Ahmed	Babası Mehmed bin Ramazan'ın vefatı ve bunun cihetini ele geçiren Seyyid Mustafa'nın azli üzerine.	7,5	1825/Ş1240	542: 73
Ahmed Efendi	Ahmed Halife'nin vefatı üzerine	6,5	1909/13S1327	BŞS. 193: 361

Şeyh: Bir tekkenin veya loncanın başında bulunan kişileri niteleyen şeyh denilen görevlinin Zeyrek Camisi'ne neden atandığıyla ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Hacı Zeyrek Camisi'nde şeyh olan Ali isimli kişi şeyhlik cihetini 1729 yılında Şeyh Mehmed'e kasr-ı yed etmiştir.¹⁹

Loğkeş: Türkçe *loğ* kelimesiyle Farsça çekmek anlamına gelen *keş* fiilinden meydana gelen birleşik bir kelime olan loğkeş; Osmanlı dönemindeki Behisni, Hısn-ı Mansur, Gerger, Samsat, Kahta, Urfa, Ayntab gibi kazalardaki binaların yapımında yapı malzemesi olarak toprak kullanıldığı için ve evlerin veya kamu binalarının damları büyük oranda toprakla örtülü olduğu için bu bölgedeki vakıf kurumlarında sıkça rastlanan bir görevlidir. Toprakta yapılmış evlerin damlarının yağışların yoğun olduğu zamanlarda aşınması ve damdan evin içine sızıntı gerçekleşmesi sebebiyle toprak dam sürekli bakıma muhtaç hale gelmektedir. Loğ denilen araç, toprak damlardan yağışların olduğu zamanlarda evin içine su sızıntısını engellemek amacıyla damdaki toprağı sıkıştırılmaya yarayan taştır. Loğ'un her iki yanında bir oyuk bulunur ve bu oyuklara ağaç veya demirden yapılmış birer kol takılır. Bu kolların ucuna da bilek kalınlığındaki bir başka ağaç takılarak birleştirilir. Bazen de loğ'a kalın ve kısa bir urgan takılır ve ucundan tutularak silindirik şeklindeki taş, toprak damın üzerinde gezdirilir. Toprak damın sıklaştırılması için yapılan bu işlem, loğlamak olarak adlandırılır (Söylemez, 2003: 91).

Cüce Zeyrek Ağa Camisi kubbeli bir cami olmasına rağmen loğkeş denilen toprakla örtülü bir yapının damının bakım ve onarımından sorumlu bir kişinin bu camide görevli olması, muhtemelen harimin kuzeyinde bulunan ve üzeri düz dam örtülü olan kısmın bakımının yapılması içindir. Bu göreve yapılan atama, süreklilik göstermemiş ve yalnız 19. yüzyılın hemen başında bir atama yapılmıştır. 1802 yılında caminin loğkeşinin olmadığı ifade edilerek günlük bir akçe ücret ile Ahmed isimli bir kişi bu göreve atanmıştır.²⁰ Ancak bir süre sonra Seyyid Mustafa isimli bir kişi Ahmed'in vazifesini kanun dışı bir şekilde ele geçirin azledilmiş ve 1825 yılında Besni Naibi Seyyid Mehmed Şerif arzıyla Ahmed'e vazifesi ibka edilmiştir.²¹

19 VGMA, HD. 1144: 171.

20 VGMA, HD. 539: 138.

21 VGMA, HD. 542: 73.

Sonuç

Kanuni Sultan Süleyman'dan sonra sırasıyla devletin başına geçen Sultan II. Selim ve Sultan III. Murad, ordunun başında sefere gitmedikleri gibi saltanatlarının önemli bir kısmını sarayda geçirmişlerdir. Sarayda uzun zamanlar geçirmeleriyle birtakım çıkar çevrelerinin padişahın yanında yer alma çabasının doğmasına ve çeşitli nüfuz gruplarının oluşmasına neden olmuştur. Söz konusu nüfuz çevreleri içinde saray ağaları, valide sultanlar, haseki sultanlar, musahipler, nedimler, cüceler, dilsizler gibi çok farklı gruplar yer almış ve bu nüfuz çevreleri içinde iktidar mücadelesi yaşanmıştır.

16. yüzyılın sonlarında Osmanlı saray hayatının önemli figürlerinden biri de cücelerdir. Temel görevleri padişahların ve saray halkının eğlendirilmesi olan cüceler içinde bazıları gerek zekalarıyla gerekse de mizahi anlayışları ve nüktedanlıklarıyla padişaha yakın olmayı başarabilmişler ve bu sayede saraydaki nüfuz çevreleri içinde hatırı sayılır bir güce erişmişlerdir. Söz konusu saray cüceleri içerisinde Cüce Zeyrek Ağa da gerek zekası, mizahi yönü, mizah anlayışı ve sahip olduğu nüfuzu gerekse de ilme, sanata, şiire ve şaire verdiği destekle Osmanlı saray hayatının önemli şahsiyetlerinden biri olarak dikkat çekmektedir. Cüce Zeyrek Ağa'nın dikkat çeken yönlerinden biri de hayırseverliğidir. Cüce Zeyrek Ağa, bir köprü yaptırmasının yanı sıra Besni kazasında yaptırmış olduğu ve Hacı Zeyrek Ağa Camisi olarak da isimlendirilen camisiyle hayırsever bir şahsiyet olduğunu göstermiştir. Onun yaptırmış olduğu bu köprü ve cami, aynı zamanda saray mensuplarından cücelerin padişahı ve saray halkını eğlendirmekle görevli kişiler olduğu algısının aksine sarayda nüfuz sahibi olabildikleri, büyük servet edinebildikleri, hayır işleriyle ilgilendikleri, sanatı ve sanatçıyı, ilmi ve ilim adamını destekleyecek faaliyetlerde bulduklarını göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Cüce Zeyrek Ağa'nın Besni kazasında şehrin merkezi bir konumunda yaptırdığı caminin Besni kazası ölçeğinde büyük bir cami özelliği göstermesinin yanında kurmuş olduğu vakıfta ve camideki görevlilerin aldıkları ücretlerin yüksekliğine bakılacak olursa kayda değer bir mal varlığını vakfettiği söylenebilir. Besni kazasındaki diğer vakıf kurumlarında görevli kişilerin aldıkları ücretlerle kıyaslandığında Zeyrek Ağa Camisi görevlilerinin en yüksek ücreti aldığı görülmektedir. Nitekim imamların 19. yüzyıla gelindiğinde günlük 20 akçe, müezzinlerin 10-15 akçe, hatiplerin 10 akçe, ferraşların 10 akçe, mütevellilerin 15 (7,5+7,5) akçe alması aynı görevi eda eden diğer cami görevlilerine göre oldukça yüksek meblağlardır.

Cüce Zeyrek Ağa Camisi, 16. yüzyılın sonlarından itibaren 20. yüzyılın ortalarına kadar hizmet vermeye devam etmiş; ancak gerek 1893 yılında meydana gelen depremde gerekse de 20. yüzyılın ortalarında Besni şehrinin günümüzdeki yerine taşınmasıyla birlikte cami harabe hale gelmiş ve hizmet verememiştir. 2005 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün başlattığı restorasyon çalışmaları neticesinde cami, 2006 yılında ibadete açılmış ve günümüzde hala ibadete açık bir şekilde varlığını devam ettirmektedir.

Kaynaklar

1. Arşiv Kaynakları

A- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, Besni Şer'iyye Sicilleri (BŞS.): nr. 193.

BOA, İbnü'l-Emin (İE): MİT. 2: 113.

BOA, Mühimme Defterleri (MD.): nr. 52, 58.

BOA, Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d.): nr. 1878, 4983.

BOA, TS. MA.d.: 8509.

B- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

VGMA, Hurûfât Defterleri (HD.): nr. 538, 539, 541, 542,1074, 1076, 1077, 1097, 1133, 1137, 1144, 1158, 1159.

2. Araştırma ve İnceleme Eserler

Artukoğlu, Merve (2015). "Cinânî Divânı'ndan Mimarî İzlenimler". *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, S. 5, Yıl 3, 245-260.

Bayhan, Ahmet Ali ve Fikri Salman (2010). *Adıyaman Yüzey Araştırmaları (2000-2004)*. Adıyaman: Doğu Gazete ve Matbaacılık.

Berkî, Ali Himmet (1966). *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tâbirler*. Ankara: VGM. Neşriyatı, Doğu Matbaası.

Beydilli, Kemal (2000), "İmam". *TDVİA*, C. 22. Ankara. 181-186.

Cirit, Hasan (2012), "Vaaz". *TDVİA*, C. 42. Ankara. 404-407.

Çuhadar, İbrahim Hakkı (2003), "*Mustafa Sâfi'nin Zübdetü't-Tevârîh'i*", C.1. Ankara: TTK. Basımevi.

Dikici, Ezgi (2014). "Saltanat Sembolü Olarak Farklı Bedenler Osmanlı Sarayında Cüceler ve Dilsizler". *Toplumsal Tarih Dergisi*, Ağustos, 16-25.

Eyce, Semavi (1993). "Cami". *TDVİA*, C.7. Ankara. 56-90.

Karagöz, Mehmet (2003). *XVII. ve XVIII. Asırlarda Malatya*. İstanbul: Karizma Yay.

Kılıç, Mahmud Erol (1996). "Fusûsü'l-Hikem". *TDVİA*. C. 13. Ankara. 230-237.

Kur'an-ı Kerim Meâli (2011). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları (12. Baskı).

Küçükaşçı, Mustafa Sabri (2000). «İmam». *TDVİA*, C. 22. Ankara. 178-181.

Küçükaşçı, Mustafa Sabri (2006). "Müezzin", *TDVİA*, C. 31. Ankara. 491-496.

Nutku, Özdemir (1993). "Cüce". *TDVİA*, C. 8. Ankara. 105-106.

Önder, Şekip (2010). *Azımşehir Besni*. Besni: Besni Ekspres Yay.

Özlu, Zeynel (2015). *Cenûbda Bir Şehr-i Medeniyet Behisni (Bethesna-Besni)*. Gaziantep: GAÜN. Basımevi.

Öztürk, Nazif (2006). "Mütevelli". *TDVİA*, C. 32. Ankara. 217-220.

Öztürk, Şeyda (2010). "Şem'i". *TDVİA*, C. 38. Ankara. 503-504.

Satılmış, Selahattin (Bahar 2016). "1893 Malatya Depremi ve Afet Yönetimi". *OTAM*, 39, 137-177.

Selânikî Mustafa Efendi (1999). *Tarih-i Selânikî (971-1003/1563-1565)-I*. Haz.: Mehmet İpşirli.

Ankara: TTK. Yay.

- Sertoğlu, Mithat (1986). *Osmanlı Tarihi Lûgatı*. İstanbul: Enderun Kitabevi Yay.
- Söylemez, Faruk (2003). "Riştanzade Ömer Paşa'nın Besni'deki Vakfı". *Vakıflar Dergisi*, 40, 87-98.
- Söylemez, Faruk, Muhammet Nuri Tunç (Aralık 2017). "18. Yüzyılda Behisni'de Camiler ve Cami Görevlileri". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 7, S. 14, 60-87.
- Sucu, Mustafa (tarihsiz). *Adıyaman İli ve İlçeleri*. Gaziantep: Bugün Ajans Basım&Yayım.
- Şeker, Mehmet (1997). *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Mevâ'idü'n-Nefâis fî Kavâ'idü'l-Mecâlis*, Ankara: TTK. Yay.
- Tanıncı, Zeren (2002). "Topkapı Sarayı'nın Ağaları ve Kitapları". *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 3, S. 3. Bursa. 41-56.
- Telek, Serap (2010). *Malkaralı Nev'î Yahya'nın "Keşfü'l-Hicâb Min Vechi'l-Kitâb" Adlı Eserinin Metin ve İncelemesi 1a-219b Yaprakları Arası*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Tunç, Muhammet Nuri (2019). *18. Yüzyılda Adıyaman (Hisn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kahta ve Samsat) İdarî, Sosyal ve İktisadî Tarihi*. İstanbul: Kitabevi Yay.
- Tunç, Muhammet Nuri (2020). "Hurûfât Defterleri'ne Göre Vakıf Kurumlarında Yaşanan Sıkıntılar: Adıyaman Vakıfları Örneği». *Vakıflar Dergisi*, 53, 101-114.
- Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler-I* (1983). Ankara: VGM. Yay.
- Ünver, A. Süheyl (1973). *Sevâkıb-ı Menâkıb Mevlâna'dan Hatıralar*. İstanbul: Organon.
- Yediyıldız, Bahaeddin (1983). "Vakıf İstılahları Lügatçesi". *Vakıflar Dergisi*, XVII, 55-60.
- Zeyrek, H. Turgut vd. (2006). "Besni Parala-Ostacuscum-Bahasna". *Anadolu'nun Güneydoğusunda Antik Bir Kent ve Yakın Çevresinin Arkeolojik Açıldan Genel Değerlendirmesi*. İstanbul: Besni Belediyesi Yay.

Ekler

1. Resimler

Resim 1: Zeyrek Ağa Camisi Restorasyon Öncesi Durumu (Giriş Kısmı) (Zeyrek vd. 2006: 125).

Resim 2: Zeyrek Ağa Camisi Restorasyon Öncesi Durumu (Kuzeydoğu Cephesi) (Doç. Dr. Seydi Vakkas Toprak'ın kişisel arşivinden).

Besni Cüce Zeyrek Ağa Camisi (Hacı Zeyrek - Kurşunlu - Külhanönü Camisi)

Resim 3: Zeyrek Ağa Camisi Restorasyon Öncesi Durumu (İç görünüm) (Doç. Dr. Seydi Vakkas Toprak'ın kişisel arşivinden).

Resim 4: Zeyrek Ağa Camisi Restorasyon Sonrası İbadete Açık Durumu (Güneybatı Cephesi - Doğu Cephesi)

